

1

Warmteschappen

Hoe warmte-initiatieven en burgercoöperaties een volwaardige plek kunnen krijgen in de warmtetransitie

energie
samen
buurtwarmte

Kirsten Notten

2

Inhoudsopgave

► Samenvatting 3

- Aanleiding 3
- Wat er op het spel staat bij overheden en warmte-initiatieven 4
- De pijn en de kracht van de initiatieven 5
- De eigen positie van warmte-initiatieven en de Europese Directives 5
- Tien inzichten 8

► Inleiding 9

► I Een eigen positie voor warmte-initiatieven 13

- Inleiding 14
- De cijfers van de warmte-initiatieven 14
- De actualiteit van de commons / eigen positie 14
- Warmteschap als uitwerking Europese directives 17
- Conclusie 20

► II De eigen positie van warmte-initiatieven in de samenwerking met de overheden 22

- Inleiding 24
- Wat staat er op het spel? 24
- Resultaten gesprekken 28

► III Denkrichting voor vervolgstappen 30

- De waarde van de eigen positie 31
- Samenwerking van initiatieven met gemeenten 31
- Noodzaak tot professionalisering 32
- Voorstellen Energie Samen | Buurtwarmte voor de nieuwe Warmtewet 34

► Tien inzichten 36

► Bijlagen 41

- Literatuur 41
- Deelnemers 43
- Realisatie publicatie 44

3

Samenvatting

Aanleiding

De warmtetransitie lijkt momenteel gedomineerd door een klassiek speelveld van overheid en markt. Er is veel aandacht voor de betrokkenheid van bewoners, vooral voor het verkrijgen van draagvlak. Dat bewoners zelf plannen voor hun buurt maken en zelf het warmtesysteem in eigendom willen nemen, is nu nog een uitzondering. Alhoewel overheden sympathiek staan tegenover de initiatieven en hen steun verlenen, is het lastig een plek te krijgen in strategisch beleid en voldoende financiering te krijgen voor het hele en complexe proces.

In de maatschappelijke discussies verschijnen andere economische theorieën om de vanzelfsprekendheid van een klassiek speelveld en marktordening te bevragen of te doorbreken. Hoogleraar economie Irene van Staveren gebruikt hiervoor bijvoorbeeld het werk van Adam Smith die drie waardendomeinen onderscheidt:

- De markt met ruil op basis van keuzevrijheid
- De staat met regelgeving en herverdeling op basis van rechtvaardigheidsprincipes.
- De gemeenschapseconomie van de *commons* en onderlinge zorg op basis van welwillendheid.

In termen van Adam Smith kunnen we zeggen dat overheden momenteel niet goed in staat zijn om het derde domein van de gemeenschapseconomie in de warmtetransitie te erkennen en ondersteunen.

Om een beter beeld te krijgen van de voorwaarden voor een nieuw samenspel tussen overheid, markt en de 'nieuwe commons' heeft Energie Samen | Buurtwarmte in opdracht van Duurzaam Door een verkenning gedaan naar de randvoorwaarden voor warmte-initiatieven om een volwaardige positie in het speelveld van de lokale warmtetransitie te krijgen.

Wat er op het spel staat bij overheden en warmte-initiatieven

De nieuwe warmtewet en de transitievisie warmte zijn uitgekozen als strategische beleidsprocessen die actueel zijn en waar de positie van de warmte-initiatieven vorm zou moeten krijgen. Er zijn twee bijeenkomsten gehouden met medewerkers van het ministerie van EZK en BZK, de VNG, het OFL (Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving) en vertegenwoordigers van warmte-initiatieven.

Voor alle betrokken partijen waren het uitdagende gesprekken. Bij de sessies bleek dat er veel op het spel staat in een nieuw samenspel en een goede samenwerking. Dankzij dit project van Duurzaam Door was er open ruimte om te leren. Betrokken overheden en initiatieven waren bereid om goede inhoudelijke gesprekken te voeren en naar elkaar te luisteren. De open ruimte en de waardering voor elkaar maakte het mogelijk om het echte gesprek te voeren over de thema's waar het daadwerkelijk schuurt. Er groeide respect voor de uitdagingen waar de partijen mee bezig zijn. Dit zijn een aantal thema's waar het schuurt:

- De regierol van de gemeente versus het initiatief van initiatieven. Met daarbij de regierol als top down, bottom up of middle up down.
- Draagvlak aan de voorkant of tijdens het proces verwerven dan wel werk maken van draagvlak nadat er een concreet aanbod ligt.
- De representatieve democratie van de gemeenteraad en de fijnmazige sociale contacten van initiatieven met hun lokale gebiedsdemocratie.
- Cherry picking van mooie bronnen of makkelijke wijken willen voorkomen versus de wens gewoon te beginnen om een complex probleem in een transitie op te lossen.
- De verwachting dat de markt warmte als monopolie kan organiseren met regulering versus de verwachting dat bij een monopolie voor een basisbehoefte de markt niet te reguleren is.
- Professionaliteit van initiatieven aan de voorkant bewijzen op basis van een trackrecord of groeien naar professionaliteit met landelijke ondersteuning.

DEMOCRATIE IN DE ENERGIE-TRANSITIE

De pijn en de kracht van de initiatieven

Daarnaast is een sessie georganiseerd met de koplopers onder de warmte-initiatieven om een verdiepend gesprek te voeren over de eigen positie. Koplopers-initiatieven ondervinden de schurende thema's in hun dagelijkse praktijk. Ze zijn professioneel bezig, in samenwerking met de gemeente, met innovatieve oplossingen die betaalbaar zijn en draagvlak in de wijk hebben.

En dan toch:

Kiest de gemeente een andere wijk voor proeftuinaanvraag, wil de gemeente een andere wijkindeling of verwacht de gemeente dat ze als vrijwilliger werken. Is het onzeker of het initiatief het warmteproject mag realiseren en beheren. Krijgt een initiatiefnemer vanuit de politiek het verwijt dat ze het werk doen uit eigen belang, om geld te verdienen zoals een marktpartij.

Toch gaan de initiatieven door. Er zijn terugkerende thema's waar de kracht van de initiatieven uit blijkt:

- Trots en tevredenheid om het zelf te doen: dat verbindt bewoners in wijken en dorpen, door waardeverschillen en polarisatie heen.
- Oplossingen die dichtbij en daadwerkelijk duurzaam zijn: dat geeft vertrouwen en draagvlak voor aardgasvrij.
- Een goede partner vinden zoals een universiteit, waterbedrijf of Energie Samen: dat geeft een project kracht.

Uit de ervaringen van de koplopers blijkt dat als de gemeente een veelbelovend project steunt, er mee samenwerkt en het initiatief de ruimte geeft, is de kans op succes groot.

De eigen positie van warmte-initiatieven en de Europese Directives

Dit project heeft Energie Samen gekoppeld aan lopende werkzaamheden. In het kader van de samenwerking van DRIFT en Buurtwarmte in een Europees PROSUE project over 'prosumenten' hebben ze samen een living lab gehouden over de 'nieuwe warmte commons'. Hier hebben gemeenten, ministeries, warmte-initiatieven en kennisinstellingen aan deelgenomen. Energie Samen heeft een consultatiereactie gegeven op de concept warmtewet. Onderdeel hiervan zijn de Europese Directives die naar nationale wetgeving vertaald moeten worden. Dit werk en de resultaten van de gesprekken voor het project hebben denkrichtingen voor een vervolg opgeleverd.

Lokaal eigendom bij warmte ontbreekt

Terwijl in het klimaatakkoord is afgesproken dat voor de opwek van hernieuwbare elektra gestreefd wordt naar 50% lokaal eigendom, is er niks vastgelegd of afgesproken over lokaal eigendom bij warmte. Dit maakt het moeilijker om positie te krijgen als warmte-initiatieven.

Warmteschap als nieuwe democratische marktspeler

De afgelopen jaren zijn Europese richtlijnen van kracht geworden. De Europese Directives bieden goede handvatten om de eigen positie van warmte-initiatieven vast te leggen in wetgeving, zoals in de nieuwe warmtewet. Dat loopt via een definitie en via een faciliterend kader. Energie Samen heeft voor het eerst in Europa een nieuwe marktspeler geïntroduceerd, waarbij de eigen positie van de warmte-initiatieven is gedefinieerd met de naam: warmteschap. Het warmteschap is een gebiedsdemocratie met lokaal eigendom en zeggenschap.

Deze positie van het warmteschap bevat drie elementen, die bij de gemeenschaps-economie van de *commons* horen:

1. Het warmteschap kan zich bezig houden met alle elementen uit de warmteketen: bron, net, levering, isolatie, koude of andere energiediensten.
2. De zeggenschap en eigendom ligt bij leden of aandeelhouders die in de nabijheid van het hernieuwbare energieproject gevestigd zijn.
3. Het warmteschap werkt met sociale spelregels, die uit drie componenten bestaan:
 - Formeel: democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
 - Bedoeling: Waardegericht werken met profit for purpose;
 - Manier van werken: Menselijk, lerend en voortdurend afstemmen met de praktijk.

De ervaring met de Mienskip uit Friesland laat verder zien, dat deze eigen positie met een keurmerk versterkt kan worden. Dat geeft overheden vertrouwen dat een warmteschap echt een lokaal initiatief is. Het faciliterend kader dat de Europese Directives vragen, heeft nog verdere uitwerking nodig.

7

Belemmeringen en kansen

Een aantal eisen in concept-warmtewet lijken de toegang voor initiatieven en coöperaties te belemmeren: de eisen voor professionaliteit aan de voorkant en het sturen op grote kavels. De uitzondering voor 500 woningen is mooi, maar zal beperkt werken.

Kansen zijn:

- Warmteschap als derde model opnemen met een voorkeursrecht om een plan te maken. Gedurende het proces om een plan te maken kan het warmte-initiatief professionaliseren.
- Een landelijke coöperatieve ondersteuningsorganisatie voor professionalisering van warmte-initiatieven.

De huidige aansluiting van warmtewet en transitievisie warmte lijken initiatieven te belemmeren. Nu zal kavelbepaling en verlenen concessie op basis van de transitievisie plaatsvinden, dus voordat wijkbewoners mee hebben kunnen praten.

Kansen zijn:

- Eerst een plan met en voor de wijk maken, dan pas de kaveltoewijzing en keuze warmtebedrijf uitvoeren, met

hierbij het voorkeursrecht voor een warmteschap.

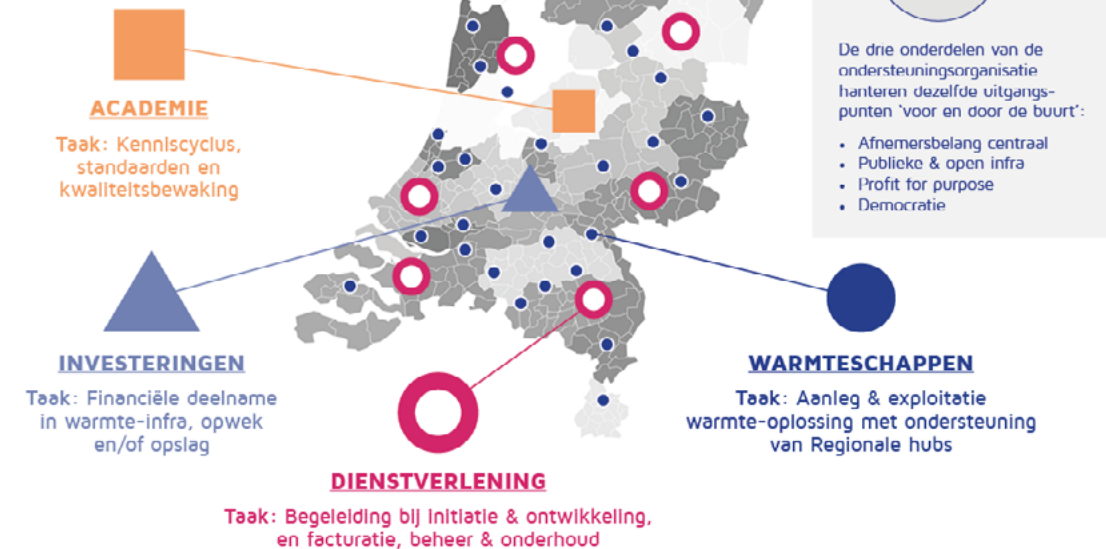
Gemeenten weten soms niet goed hoe initiatieven als nieuwe speler te plaatsen. Echter, als gemeenten goed samenwerken met initiatieven is de kans op succes groot.

Kansen zijn:

- Het warmteschap als derde model met een voorkeursrecht om een plan te maken, opnemen in de transitievisie warmte en de warmteketen.

COLLECTIEVE WARMTE VOOR EN DOOR DE BUURT

PROFESSIELE ONDERSTEUNINGS-ORGANISATIE VOOR WARMTESCHAPPEN

- Realistische beeldvorming. Meer onderlinge samenwerking en handvatten kunnen hierbij helpen.
- Afstemming van de regierol van gemeenten op het initiatief van warmte-initiatieven.
- Erkenning voor de eigen gebiedsdemocratie van een warmteschap als aanvulling op de representatieve democratie. De afstemming uitwerken.
- Goede en langdurige afspraken maken, zodat een bewonersinitiatief daadwerkelijk haar plan kan gaan realiseren.

Tien inzichten

Samenvattend heeft dit project 10 inzichten opgeleverd over de eigen positie van warmteschappen.

1. Lokaal eigendom bij warmte ontbreekt.
2. Warmteschappen definiëren als nieuwe marktspeler en uitwerking Europese directives.
3. Ruimte maken zodat overheden en initiatieven samen kunnen leren.
4. Ruimte voor initiatief bij complexe, interbestuurlijke transitie.
5. Het warmteschap opnemen in de warmtewet en zorgen voor betere aansluiting met transitievisie warmte.
6. Samenwerking van ECW (Expertise Centrum Warmte) en warmte-initiatieven vormgeven voor kennisdeling.
7. De regierol van gemeenten en het initiatief van initiatieven op elkaar afstemmen.
8. De democratie in de energietransitie aanvullen met gebiedsdemocratie.
9. Het warmteschap met eerste recht van ontwikkeling opnemen in transitievisie warmte en de warmteketen.
10. Een landelijke coöperatieve ondersteuningsstructuur inrichten voor het professionaliseren van warmte-initiatieven en warmteschappen.

Een warmtesysteem dat alle elementen uit de warmteketen kan bevatten:

- productie
- distributie,
- levering,
- verbruik,
- aggregatie,
- energieopslag,
- energie-efficiëntie diensten,
- isolatie,
- koude,
- of andere energiediensten.

Lokaal eigendom van het warmte-systeem door:

- Personen,
- Lokale autoriteiten, zoals een gemeente of waterschap
- Kleine ondernemingen

Sociale regels voor beheer van het warmtesysteem:

- Formeel: democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
- Bedoeling: Waardegericht werken met 'profit for purpose';
- Manier van werken: Menselijk, lerend, afgestemd op de praktijk.

Inleiding

Aanleiding en bedoeling

De warmtetransitie met de ontwikkeling van warmtebronnen en de overgang naar aardgasvrije wijken lijkt momenteel gedomineerd door een klassiek speelveld van overheid en markt. Er is veel aandacht voor de betrokkenheid van bewoners, vooral voor het verkrijgen van draagvlak. De complexiteit van de warmtetransitie vraagt echter een veel grotere betrokkenheid van bewoners dan nu in dit klassieke speelveld mogelijk is.

Er is de laatste tijd ruime aandacht voor andere economische theorieën, zoals het werk van Piketty, Raworth en Mazucatto om de vanzelfsprekendheid van een klassiek speelveld en marktordening te bevragen of doorbreken. Dat gesprek vindt momenteel nadrukkelijk plaats rond de effecten van corona-crisis op de economie. Zo heeft hoogleraar economie Irene van Staveren een essay geschreven over een post-corona-economie. Ze gebruikt onder andere het werk van

Adam Smith om te leren dat elke economie bestaat uit drie waarden-domeinen:

- De markt met ruil op basis van keuzevrijheid, mits iedereen voldoende middelen heeft.
- De staat met regelgeving en herverdeling op basis van bepaalde rechtvaardigheidsprincipes.
- Het domein van de gemeenschaps-economie van de *commons* en onderlinge zorg op basis van wat hij de waarde van welwillendheid noemde.

Dat bewoners zelf plannen voor hun buurt maken en zelf het warmtesysteem in eigendom willen nemen, is nu nog een uitzondering. Alhoewel overheden sympathiek staan tegenover de initiatieven en steun verlenen, is het lastig een plek te krijgen in strategisch beleid en voldoende financiering te krijgen voor het hele, complexe proces. In termen van Adam Smith: overheden zijn momenteel niet goed in staat om het derde domein van

de gemeenschapseconomie in de warmtetransitie te erkennen en ondersteunen.

De huidige samenwerking overheden - initiatieven

In het netwerk van Buurtwarmte | Energie Samen zijn zo'n 35 buurtinitiatieven bezig om zelf (of samen met de gemeente) een buurtenergieplan te maken en mogelijk zelf eigenaar te worden van het warmtesysteem. Ze zijn geïnspireerd door de energiecoöperaties voor opwek via wind en zon, die er in slagen draagvlak bij bewoners en in de omgeving te vinden om projecten te realiseren. Ook de Deense coöperaties die 50% van de warmtesystemen in lokaal eigendom hebben en Thermo Bello als eerste coöperatief warmtebedrijf in Nederland zijn lonkende voorbeelden.

De buurtinitiatieven en warmtecoöperaties laten een werkwijze zien die veelbelovend lijkt en anders is dan die van overheid en markt. Ze weten stap voor stap de betrok-

kenheid in de buurt te vergroten van de koplopers naar de middengroepen en uiteindelijk iedereen in de buurt te bereiken. Ze maken gedegen buurtplannen en businesscases die vertrouwen geven bij overheden en andere partijen. Ze zijn bezig om het kapitaal te verwerven nodig voor de investeringen. Ze weten goede samenwerkingen aan te gaan met gemeenten, netbeheerders en woningbouwcorporaties. Ze ontwikkelen de nieuwe commons of het 'gemeengoed' in de warmtetransitie, als onderdeel van een bredere beweging.

Knelpunten voor samenwerking

Toch lopen buurtinitiatieven tegen soortgelijke knelpunten en barrières aan. Alhoewel overheden sympathiek staan tegenover de initiatieven en steun verlenen, is het lastig een plek te krijgen in strategisch beleid en voldoende financiering te krijgen voor het hele, complexe proces.

In het rapport 'De middengroepen betrekken' van Energie Samen | Buurtwarmte en Buurkracht voor Duurzaam Door concludeert dat het betrekken van middengroepen borging vraagt van de nieuwe commons door de overheid op vier dimensies:

- I. Morele dimensie: erken de waarde van de nieuwe commons
- II. Financiële dimensie: erken de nieuwe commons als 'zakelijke' partner
- III. Bestuurlijke dimensie: creëer een speelveld voor ontwikkeling van de nieuwe commons
- IV. Politieke dimensie: stel heldere kaders

Om een beter beeld te krijgen van de voorwaarden voor een nieuw samenspel

tussen overheid, markt en de 'nieuwe commons' heeft Energie Samen | Buurtwarmte in opdracht van Duurzaam Door als vervolgstap een verkenning gedaan naar de randvoorwaarden voor buurtinitiatieven om een volwaardige positie in het speelveld van de lokale warmtetransitie te krijgen.

Doelstellingen

Dit project is onderdeel van een serie van verdiepende projecten bij de Participatietafel Energie van Duurzaam Door in 2020. De bedoeling van dit project is:

- Inhoudelijk leren over participatie via de 'nieuwe commons' in de lokale energietransitie.
- Achterhalen wat nodig is om deze warmtecoöperaties een goede plek te geven in strategisch beleid.
- Lessen en dilemma's delen in bijeenkomsten om te zorgen voor bewustwording en agendering.
- Een kleine stap zetten om een nieuw samenspel tussen overheid, markt en 'de nieuwe commons' vorm te geven.

Werkzaamheden

De nieuwe warmtewet en de transitievisie warmte zijn uitgekozen als strategische beleidsprocessen die actueel zijn en waar de positie van de warmte-initiatieven vorm zou moeten krijgen. Met deze twee processen is de scope van het project bepaald.

Er zijn twee bijeenkomsten gehouden met medewerkers van het ministerie van EZK en BZK, de VNG, het OFL: het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving en vertegenwoordigers van warmte-initiatieven. De gesprekken hebben we gevoerd onder de 'Chatham House Rule'. Dat wil zeggen dat alles wat gezegd is, gedeeld kan worden, zonder dat uitspraken te koppelen zijn aan specifieke personen.

Daarnaast is een sessie georganiseerd met de koplopers onder de warmte-initiatieven om een verdiepend gesprek te voeren over de eigen positie. Het zijn de warmte-initiatieven die met de projectontwikkeling bezig zijn om de businesscase rond te krijgen, de eerste pijpen al in de grond hebben liggen of al 11 jaar goed draaien als coöperatief warmtebedrijf.

In cursief staan in de tekst een aantal verhalen en ervaringen van koplopers onder de warmte-initiatieven. De ontwikkelingen van de initiatieven gaat razendsnel. De verhalen zijn noch volledig noch actueel maar geven wel een beeld van de kwaliteiten en pijn van de warmte-initiatieven.

Dit project heeft Buurtwarmte in overleg met Duurzaam Door gecombineerd met een aantal lopende projecten en activiteiten.

- DRIFT en Buurtwarmte werken samen in het Europese PROSUE project. Dat project heeft als doel om prosumers (consumenten die ook energie produceren) een volwaardige plek te geven in het energiebeleid. In dat kader hebben ze samen aan de start van dit traject een living lab gehouden over de 'nieuwe warmte commons'. Het doel was om te verkennen hoe een 'commons' aanpak voor duurzame warmte eruit kan zien en ontwikkeld kan worden. Hier hebben gemeenten, ministeries, warmte-initiatieven en kennisinstellingen aan deelgenomen.

- Energie Samen heeft in het kader van de nieuwe warmtewet met haar leden een discussiestuk opgesteld over warmte en een reactie gegeven bij de consultatie voor de concept wet. De inzichten uit de sessies van dit project zijn gebruikt voor het discussiestuk en de consultatie reactie. De inzichten uit het eigen proces van Energie Samen zijn ook weer ingebracht in deze sessies.
- Onderdeel van het discussiestuk over warmte en de consultatiereactie zijn de Europese Directives die naar nationale wetgeving vertaald moeten worden. Energie Samen heeft daar samen met Rescoop EU en haar leden voorstellen voor geformuleerd. Nederland heeft deze directives nog niet vertaald naar wetgeving en loopt daarmee achter in Europa. Met de afspraak uit het Klimaatakkoord om te streven naar 50% lokaal eigendom bij opwek loopt Nederland voorop in Europa, maar voor warmte is nog niks afgesproken. Deze Europese Directives zijn tevens onderdeel van het PROSUE project.

Leeswijzer

- In hoofdstuk 1 staan de resultaten van de PROSUE-sessie met DRIFT over de 'nieuwe commons' en het werk van Energie Samen in het definiëren van de Europese Directives.
- Hoofdstuk 2 geeft de resultaten van de gesprekken met medewerkers van het ministerie van EZK en BZK, de VNG, het OFL: het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving en vertegenwoordigers van warmte-initiatieven.
- Hoofdstuk 3 schetst welke vervolgstappen gezet kunnen worden, op basis van het werk van Energie Samen rond de warmtewet en op basis van de bijeenkomsten uit hoofdstuk 1 en 2.
- Elk hoofdstuk begint met verhalen van koplopers onder de warmte-initiatieven en energiecoöperaties.
- Als conclusie geven we 10 inzichten over de eigen positie van de warmte-initiatieven.

I Een eigen positie voor warmte-initiatieven

De trots om het zelf te doen

Terheijden is onderdeel van een herindelings-gemeente. Het dorp werd in 1997 samengevoegd met Made, waar het gemeentehuis ook staat, onder de naam Made. Tegenwoordig heet de nieuwe gemeente Drimmelen, maar de bewoners beschouwen zichzelf nog steeds als vrijstaat Terheijden. Dus toen het idee voor een eigen warmtenet en bron kwam, was het verhaal meteen: 'Wij hebben de gemeente niet nodig, we doen het lekker zelf.'

Deze trots om zelf de warmtevoorziening te realiseren komt bij veel initiatieven terug. De inschatting bij het projectteam van Ketelhuis WG in Amsterdam was dat marktpartijen te duur zouden worden, omdat ze een hoog rendement nastreven. Ook wilden ze bewijzen dat ze het als bewoners zelf kunnen.

In Wageningen begon de WoW ook vanuit het idee om het zelf te doen. De gemeente ondersteunt deze ontwikkeling van harte. Wel is de gemeente, net als de WoW, zoekende welke kennis precies

nodig is. Toen de wethouder zei: 'we denken dat het beter is om er een marktpartij bij te zoeken', voelden de initiatiefnemers zich extra gemotiveerd om door te gaan en heel precies uit te zoeken om welke risico's en kennis het gaat.

Het zelf willen doen is een combinatie van enerzijds argwaan richting gemeente en marktpartijen en anderzijds zelf betekenisvol bezig willen zijn en trots zijn op het eigen kunnen.

De warmte-oplossingen zijn dichtbij en duurzaam

De wijk Poelgeest in Oegstgeest wilde toegang tot het warmtenet dat in handen is van Vattenfall. Hun idee was om de warmte uit water te gaan oogsten. Een paar technische mannen hebben op de achterkant van een bierviltje berekend dat het zou kunnen. Daar hebben ze een gedegen Plan van Aanpak van gemaakt. Dat plan om met aquathermie te werken is gaan circuleren en de trekkers hebben het verhaal over de duurzaamheid van aquathermie steeds opnieuw verteld.

Het idee is gaan gisten en is gaan haken. Na praten en praten en nog eens praten kwam er vanuit de provincie Zuid Holland subsidie voor een haalbaarheidsstudie naar aquathermie beschikbaar. Dankzij hun vasthoudendheid zijn ze nu in overleg met Vattenfall over hoe ze warmte uit deze bron via het warmtenet van Vattenfall aan bewoners kunnen leveren. Belangrijkste drijfveer was de wens om te verduurzamen en zorg over restwarmte uit Rotterdam.

Het blijkt dat de bewonersinitiatieven naar oplossingen zoeken die dichtbij zijn. In Spaargas is het motto: De zon is de beste bron, de aarde is de beste accu/opslag. Met PVTpanelen, haalbare isolatie en WKO kunnen ze hun wijk aardgasvrij maken. In Heeg, Terheijden, Amsterdam en Oegstgeest willen ze de warmte oogsten uit het water om de hoek. En in Culemborg doen ze dat al. Bewoners brengen een ander perspectief in: 'Van wie zijn de bronnen? De bronnen zijn van ons.' De menselijke maat van de warmteoplossingen helpt bewoners om aardgasvrij te begrijpen en accepteren.

I Een eigen positie voor warmte-initiatieven

Inleiding

De eigen positie van warmtecoöperaties is een thema dat leeft. DRIFT en Buurtwarmte werken samen in het Europese PROSUE project. Dat Europese project heeft als doel om prosumers (consumenten die ook energie produceren) een volwaardige plek te geven in het energiebeleid. Daarnaast heeft de Europese Unie wetgeving aangenomen om nationale overheden deze eigen positie te definiëren en op te nemen in hun wetgeving.

Deze actualiteit hebben DRIFT en Buurtwarmte vorm kunnen geven in een living lab over de 'nieuwe warmte commons' aan de start van dit traject. Het doel was om te verkennen hoe een 'commons' aanpak voor duurzame warmte eruit kan zien en ontwikkeld kan worden. Hier hebben gemeenten, ministeries, warmte-initiatieven en kennisinstellingen aan deelgenomen. Daarnaast heeft Energie Samen met haar leden een

voorstel gemaakt voor een definitie voor de Europese Directives.

De cijfers van de warmte-initiatieven

Het aantal warmte-initiatieven neemt snel toen. In 2019 gaat het om 54 stuks. Het gaat vrijwel altijd om haalbaarheidsonderzoeken. Bewoners buigen zich samen met partners over de vraag hoe ze van het aardgas afkomen. Ze tonen zich meesters in het opsporen van nieuwe lokale warmtebronnen. Uit oppervlaktewater of riool- en afvalwater, uit houtafval van de gemeente, warmte uit de bodem, uit grondwater en zelfs uit oude boorputten van de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM). Ook is er onderzoek gaande of windmolens op zee groene stroom kunnen leveren voor de warmtepompen in de wijk. Op dit moment is nog maar één lokaal warmtenet in coöperatieve handen: Thermo Bello in Culemborg. Het ziet

ernaar uit dat het Traais Energie Collectief uit Terheijden volgt: de eerste leidingen zijn dit jaar de grond in gegaan. Een voorbeeld van een succesvolle samenwerking met de gemeente en één van de proeftuinen aardgasvrije wijken. (Schwenke, LEM, 2019)

Het aantal lokale warmte-initiatieven groeit ondertussen door. Dat zijn eigen initiatieven vanuit groep mensen, initiatieven van bestaande coöperaties die zich ook meer met warmte gaan bezighouden en daarnaast steeds vaker initiatieven die ontstaan vanuit een bewonersgroep die meedenkt met de gemeente over de transitievisie warmte.

De actualiteit van de commons / eigen positie

De warmtetransitie wordt momenteel gedomineerd door een klassiek speelveld van overheid en markt. Talloze bewoners-initiatieven zijn echter bezig met het

maken van plannen voor een eigen, lokale warmtevoorziening. Energie Samen | Buurtwarmte heeft contact met 60 initiatieven die bezig zijn met planmatig collectief energie besparen dan wel het maken van een wijkuitvoeringsplan of een haalbaarheidsstudie voor een warmtevoorziening. Deze initiatieven willen noch als vrijwilligers noch als een commercieel bedrijf behandeld worden, maar als een andersoortige speler in het samenspel met overheid en markt.

Er is al veel geschreven en gezegd over de redenen waarom bewoners de afgelopen 15 jaar steeds vaker het initiatief nemen om zelf een zorg-, woon-, energie-, voedsel of buurtcoöperatie te beginnen. Trouw wijdt dit jaar voor de 2^e maal haar Duurzame 100 aan het zichtbaar maken van de groene initiatieven. Ze staan in een lange traditie van de commons en coöperatieve beweging, waar deze initiatieven vele vormen en namen kunnen krijgen. Ook kerken, particulier initiatief, Begijnhofjes, VVE's, Broodfondsen, volkstuinten en gezamenlijke spaarfondsen zijn voorbeelden van organisatievormen waar bewoners of

eindgebruikers zelf een gemeenschappelijk goed beheren en vaak in eigendom hebben. Ze doen dit niet om geld te verdienen door winst uit te keren aan leden, maar om de waarde voor de gemeenschap. Volgens Tine de Moor komen ze vooral op als de marktwerking in de samenleving doorschiet. Tegelijk zijn ze wijdverspreid en wordt bijvoorbeeld wereldwijd momenteel nog een derde van het voedsel via de commons geproduceerd. Deze eigen positie kent vele namen zoals warmte-initiatieven, burgercoöperaties, energie coöperaties, de gemeenschap of de nieuwe commons.

EEN NIEUW SAMENSPEL

Kenmerken van 'de commons'

In de literatuur wordt deze positie ook wel met 'de commons' aangeduid. De commons bestaan dan uit een samenwerking van eindgebruikers die met elkaar een publiek goed of asset beheren die van waarde is voor deze gebruikers. Het klassieke voorbeeld van de commons is de gezamenlijke weide die boeren samen bezitten en beheren en waar ze hun vee laten grazen. Niet alle publieke voorzieningen of gemeenschappelijk bezit is een commons. Belangrijk onderdeel van commons is het afstemmen met elkaar en met de praktijk of het beheer goed gaat.

Zo hebben VVE's een jaarlijkse ALV waar besluiten over financiën genomen worden, maar ook werkgroepen voor het onderhoud van het gebouw, inclusief omgangsvormen met mussen die in dakranden nestelen.

Er is sprake van commons als deze uit drie onderdelen bestaat:

- Een bron of assets (een aquathermie-bron met warmtenet, windmolen of kennis),
- Een groep eindgebruikers of een gemeenschap die de bron/ assets beheert en vaak in eigendom heeft,
- Sociale regels hoe met elkaar de bron/ assets te beheren.

Een veel voorkomende rechtsvorm voor de commons is de coöperatie. Er zijn meerdere formele organisatievormen mogelijk en er bestaan ook vele informele commons zonder rechtsvorm.

Principes en sociale regels

Als principes hanteren de nieuwe commons vaak de 'International Cooperative Alliance' of ICA principes en de Nederlandse NCR

code voor coöperaties. Met deze principes geven ze vorm aan een eigen democratie waar zeggenschap en inclusiviteit geborgd zijn. De commons zijn een geformaliseerde gebiedsdemocratie met statuten, rechten en plichten.

Ook leggen deze codes van de NCR en ICA het belang van waardegericht werken vast. Veel warmte-initiatieven realiseren niet enkel CO2 reductie, maar ook sterkere sociale verbanden, werkgelegenheid of vergroening. Het waardegericht werken gebeurt onder andere met de SDG's van de Verenigde Naties, maar ook met het zoeken naar koppelkansen en het luisteren naar wat bewoners belangrijk vinden voor hun leefomgeving en huizen.

Bovendien werken ze voor de lange termijn. Ze willen niet op korte termijn winst behalen, maar de commons willen bewoners voorzien van hun basisbehoefte aan warmte en koeling. Een gezonde bedrijfsvoering hoort daarbij. Zo vormen de commons een stabiele en continue factor. Er blijven altijd bewoners en deze houden behoefte aan warmte en koeling.

Als derde onderdeel zorgen de ICA en

NCR principes ervoor dat de praktijk-ervaringen en het dagelijks leven centraal staan en er wordt samengewerkt.

Waardigheid en de menselijke maat blijven zo levend binnen de organisatie. Permacultuur principes en Appreciative Inquiry kunnen daarbij gebruikt worden.

Al deze principes organiseren het sociale proces van de bewoners/gebruikers van een warmtesysteem. Deze kenmerken zien we ook bij de motivatie en praktijk-ervaringen van de koplopers onder de warmte-initiatieven, zoals in de verhalen beschreven. Bij hen staat centraal dat ze trots zijn dat ze het zelf doen.

Het sociale proces in de gemeenschap kan samengevat worden in 3 dimensies:

- **Formeel:** democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
- **Bedoeling:** Waardegericht werken met profit for purpose;
- **Manier van werken:** Het dagelijks leven en de menselijke maat levend houden door voortdurend af te stemmen met de praktijk.

Met deze principes borgen de 'nieuwe commons' een eigen positie ten opzichte van markt en overheid. Ze zijn anders dan de markt omdat ze niet voor winst werken. Ze zijn anders dan de overheid omdat ze wel 'ondernemend' zijn en projecten realiseren en beheren. Ze zijn eigen omdat ze de waardigheid en het dagelijks leven van mensen centraal zetten. Daarbij zijn ze een stabiele factor omdat ze gericht zijn op de lange termijn.

De Mienskip als levend voorbeeld

Een hedendaags voorbeeld van de commons bestaat in Friesland. De eigen positie van de 'nieuwe commons' is geregeld via 'de Mienskip', een keurmerk van en voor lokale energiegemeenschappen. Dat keurmerk is gebaseerd op de 'principes van Raerd' die met de gemeenschap zijn opgesteld.

Er is sprake van Mienskip-energie als:

- De 'mienskip' over de energie beslist,
- Het gaat om lokale duurzame bronnen,
- De gemeenschap die energie gebruikt en de gemeenschap ervan profiteert.

Na oprichting van de stichting in 2017 volgde in 2018 het eerste zonnepark met dit keurmerk. Het keurmerk waarborgt dat initiatieven zich aan de opgestelde principes houden. Dit geeft overheden zekerheid dat wanneer ze samenwerken met een initiatief dit ook echt een lokaal energie initiatief is. Met de Mienskip hebben de energie-initiatieven een eigen geïnstitutionaliseerde positie in het samenspel met markt en overheid gekregen. Het is een inspirerend voorbeeld van hoe de commons vastgelegd in regels/structuren kan worden en zo een betere positie kan krijgen binnen de bestaande en nieuwe structuren van het warmtesysteem.

Warmteschap als uitwerking Europese directives

Hoe lokaal eigendom bij warmte te regelen?

Met de kaderbrief voor de warmtewet 2.0 begin 2020 van het ministerie EZK heeft Energie Samen het gesprek met expertgroepen en haar leden opgestart over de

eigen positie van warmtecoöperaties in de nieuwe warmtewet. Het eerste besef ontstond dat voor duurzame opwek in het Klimaatakkoord het streven naar 50% lokaal eigendom is opgenomen, maar dat er niks is afgesproken over lokaal eigendom bij warmte. De vraag ontstond hoe de eigen positie van de warmtecoöperaties in de warmtewet geborgd zou kunnen worden.

Europese directives: een definitie en faciliterend kader

De afgelopen jaren, in 2018 en 2019, zijn Europese richtlijnen van kracht geworden die een plek moeten krijgen in nationale wetgeving. Twee belangrijke richtlijnen van het CEP ('Clean Energy' (for all Europeans) Package) zijn aangenomen in het Europees Parlement:

- **EGB:** definitie Energie Gemeenschap van Burgers; EMD (Internal Market Directive for Electricity)
- **HEG:** definitie Hernieuwbare Energie Gemeenschap; RED II (Renewable Energy Directive II)

Lidstaten zetten deze richtlijnen om in

wetgeving (EGB eind 2020, HEG juni 2021)

In vergelijking met andere lidstaten is de Nederlandse elektriciteitsmarkt al toegankelijk voor energiegemeenschappen. Met de nieuwe warmtewet moet dat voor warmte ook geregeld gaan worden. De Europese richtlijnen schrijven verder voor dat de Nederlandse overheid een faciliterend kader moet scheppen voor energiegemeenschappen, en dat de overheid er voor kan kiezen om energiegemeenschappen de mogelijkheid te geven distributienetten te beheren. Voor warmte gaat het om de Hernieuwbare Energiegemeenschap (HEG) uit de Richtlijn voor hernieuwbare bronnen.

► [Richtlijn \(EU\) 2018/2001, 11 december 2018](#)

Vertaling van de Europese directives naar warmte

Toegang bieden tot de markt aan bewonersgroepen is belangrijk bij de warmtetransitie. In de schets van Minister Wiebes over de Warmtewet 2.0 stonden al enkele verwijzingen naar warmte-initiatieven.

► [Kamerbrief over warmtewet 2.0, 14 februari 2019.](#)

De concept wet die in de zomer van 2020 is gepubliceerd, geeft dat vorm met een uitzonderingspositie voor kleine warmte-initiatieven tot 500 woningen of woning-equivalenten, 500 WEQ.

Wat Energie Samen betreft, gaat toegang bieden tot de markt verder dan het bieden van enkele uitzonderingsposities voor bewoners binnen een wijk. Zij vindt het nodig dat groepen burgers die zich op de warmtemarkt begeven, zich kunnen ontwikkelen tot professionele organisaties die een volwaardige rol spelen binnen de warmtemarkt. In de praktijk ziet Energie Samen initiatieven die bezig zijn met 1500 tot 3000 woningen of woningequivalenten. Een grens van 500 zou de toegang tot de markt beperken. Bovendien kan deze uitzondering alleen tot stand komen als ze de businesscase van de kavel niet bedreigt. Het is haast onmogelijk te bewijzen dat dit zo is. Voordat die volwaardige rol een wettelijke basis kan krijgen, zijn er definities nodig. Energie Samen heeft een voorstel gedaan voor de definitie voor een energiegemeenschap bij warmte. Daarbij introduceert zij als eerste in Europa een nieuwe marktspeeler op basis van deze definities:

de warmte-energiegemeenschap of kortweg het warmteschap. Daarbij is gebruik gemaakt van de verschillende voorschriften en aanwijzingen uit de Europese wetgeving.

Definitie warmteschap

De definitie is gebaseerd op de Europese directives voor hernieuwbare energie. Het gaat om een Warmte Energie Gemeenschap afgekort als 'warmteschap'. In de consultatiereactie op de concept warmtewet in de zomer 2020 heeft Energie Samen een definitie gegeven voor het Warmteschap.

Een warmteschap is een juridische entiteit die:

- Gebaseerd is op vrijwillige en open deelname en waarover leden of aandeelhouders, die natuurlijke personen, lokale autoriteiten, waaronder gemeenten, of kleine ondernemingen zijn, feitelijke zeggenschap hebben;
- Waarvan het hoofddoel veeleer bestaat uit het bieden van milieu-, economische of sociale gemeenschapsvoordelen aan

haar leden of aandeelhouders of aan de plaatselijke gebieden waar ze werkzaam is dan uit winst maken;

- Zich bezig kan houden met de productie, waaronder uit hernieuwbare bronnen, distributie, levering, verbruik, aggregatie, energieopslag, energie-efficiëntie diensten, of andere energiediensten aan haar leden of aandeelhouders kan aanbieden.

Een Warmteschap heeft daarbij specifieke kenmerken op drie punten:

- Het is democratisch georganiseerd,
- De zeggenschap ligt bij lokale belanghebbenden (leden of aandeelhouders die in de nabijheid van de hernieuwbare energieprojecten gevestigd zijn)
- Het hoofddoel is 'profit for purpose' in plaats van het realiseren van winst voor aandeelhouders

Een definitie om de eigen positie te borgen

In dit project hebben we deze definitie kunnen koppelen aan de inzichten over de nieuwe commons.

Samengevoegd is een Warmteschap een juridische entiteit die:

1. Democratisch is georganiseerd, gebaseerd is op vrijwillige en open deelname en waarover leden of aandeelhouders feitelijke zeggenschap hebben.
2. Leden of aandeelhouders heeft. Dit zijn natuurlijke personen, lokale autoriteiten, waaronder gemeenten, of kleine ondernemingen zijn, die in de nabijheid van de hernieuwbare energieprojecten gevestigd zijn.
3. Als hoofddoel heeft 'profit for purpose' in plaats van het realiseren van winst voor aandeelhouders en leden. Het hoofddoel bestaat veeleer uit het bieden van milieu-, economische of sociale gemeenschapsvoordelen aan haar leden of aandeelhouders of aan de plaatselijke gebieden waar ze werkzaam is dan uit winst maken;
4. Zich bezig kan houden met de productie, distributie, levering, verbruik, aggregatie, energieopslag, energie-efficiëntie diensten, of andere energiediensten aan haar leden of aandeelhouders kan aanbieden.

Deze kenmerken hebben we nu kunnen toetsten aan de eigenschappen van de commons. Er is sprake van een commons als deze drie onderdelen bevat:

- Een bron of assets: in dit geval de hele keten van energiediensten die nodig zijn voor warmte en koude voorziening. (onderdeel 4 van de definitie)
- Een groep eindgebruikers, mensen of een gemeenschap die de bron/ assets beheert en vaak in eigendom heeft: in dit geval de leden en aandeelhouders die in de nabijheid van de hernieuwbare energieprojecten gevestigd zijn. (onderdeel 2 van de definitie)
- Sociale regels hoe met elkaar de bron/ assets te beheren. In dit geval een democratie met zeggenschap en 'profit for purpose' als hoofddoel. (onderdeel 1 en 3 van de definitie)

De sociale regels van de commons gaan in de praktijk verder dan de formele democratie en de gerichtheid op 'profit for purpose', zoals vastgelegd in de definitie voor warmteschappen. Ze bestaan ook uit de waardigheid en de menselijke maat levend houden door voortdurend af te

stemmen met de praktijk. Dit principe laat zich moeilijker formaliseren omdat het altijd kontekst afhankelijk is. Het zou goed zijn om uit te werken hoe dit geborgd kan worden, bijvoorbeeld met leerprogramma's en monitoring.

De definitie van het Warmteschap voldoet dus aan de drie kenmerken van de commons, waarmee de eigen positie ten opzichte van markt en overheid geborgd is.

Conclusie

Energie Samen heeft, samen met haar leden, DRIFT en Rescoop EU, voor het eerst in Europa een nieuwe marktspeler geïntroduceerd, waarbij de eigen positie van de warmte-initiatieven is gedefinieerd. Deze definitie voldoet zowel aan de wettelijke voorwaarden vanuit Europa als aan de kenmerken en voorwaarden die een eigen positie met zich meebrengt om anders te zijn dan overheid en markt.

De naam voor de nieuwe speler is: de Warmte-Energiegemeenschap of kortweg het warmteschap.

Juridisch bevat deze positie van het Warmteschap vier elementen:

4. Het is democratisch georganiseerd,
5. De zeggenschap ligt bij leden of aandeelhouders die in de nabijheid van de hernieuwbare energieprojecten gevestigd zijn,
6. Het hoofddoel is 'profit for purpose' in plaats van het realiseren van winst voor aandeelhouders.
7. Het kan zich bezig houden met alle elementen uit de warmteketen: bron, net, levering, isolatie, koude of andere energiediensten.

Het proces in de gemeenschap of de sociale spelregels, dat de eigenheid van deze positie verder borgt, kan samengevat worden in 3 dimensies, waarvan de eerste twee ook onderdeel zijn van de juridische definitie van een warmteschap:

- Formeel: democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
- Bedoeling: Waardegericht werken met profit for purpose;
- Manier van werken: Menselijk, lerend en voortdurend afstemmen met de praktijk.

De ervaring met de Mienskip uit Friesland laat zien, dat deze eigen positie met een keurmerk versterkt kan worden. Dat geeft overheden vertrouwen dat een warmteschap echt een lokaal initiatief is.

Verder vraagt ook het faciliterend kader uit de Europese Directives en het borgen van het principe; 'Menselijk, lerend en voortdurend afstemmen met de praktijk' verdere uitwerking.

Een warmtesysteem dat alle elementen uit de warmteketen kan bevatten:

- productie
- distributie,
- levering,
- verbruik,
- aggregatie,
- energieopslag,
- energie-efficiëntie diensten,
- isolatie,
- koude,
- of andere energiediensten.

Lokaal eigendom van het warmtesysteem door:

- Personen,
- Lokale autoriteiten, zoals een gemeente of waterschap
- Kleine ondernemingen

Sociale regels voor beheer van het warmtesysteem:

- Formeel: democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
- Bedoeling: Waardegericht werken met 'profit for purpose';
- Manier van werken: Menselijk, lerend, afgestemd op de praktijk.

II De eigen positie van warmte-initiatieven in de samenwerking met de overheden

Samenwerking initiatieven en gemeenten

Natuurlijk werken warmte-initiatieven samen met de gemeente, ondanks de drijfveer om het zelf te doen. Spaargas in Haarlem noemt het soms een beetje een haat-liefde verhouding. De gemeente vindt hun initiatief een supergaaf project maar wilde met hen geen proeftuin-aanvraag. De gemeente koos voor een wijk met veel corporatiebezit. Terwijl het plan van Spaargas en de TU Delft innovatief en veelbelovend voor heel Nederland is. Toch gaan ze bij Spaargas door. Overigens in nauwe en constructieve samenwerking met de gemeente. Het plan is goed. En er is geen alternatief. De initiatiefnemers hebben kinderen en de klimaatcrisis moet opgelost.

In Heeg hebben ze tot op heden aan het project gewerkt als gelijkwaardige partner van de gemeente. Toen de gemeente in Heeg voorstelde om voor het dorp een proeftuin-aanvraag

te doen, gaf de energiecoöperatie aan dat dit geen project is dat je met vrijwilligers kunt doen. Dit is professioneel werk dat betaald moet worden. Na enige discussie ging de gemeente akkoord. De samenwerking, ook met de provincie en het waterschap, is alle partijen vervolgens heel goed bevallen. Bij toekenning van de proeftuinkosten zetten de partijen de samenwerking op gelijkwaardige basis in de volgende fase voort.

Opschalen en toch dichtbij blijven is lastig, maar moet lukken

In Groningen heeft de wijk Paddepoel met Grunneger Power (GP) in november 2019 in een bomvol schoolgebouw haar magazine met de positieve businesscase en een kloppend ontwerp aan de bewoners gepresenteerd. De vertegenwoordiger van de gemeente ontving tevreden het goed uitgewerkte verhaal. Iedereen was enthousiast.

Daarna kwam er echter vanuit de gemeente geen geld voor de uitvoering van het plan, ondanks dat er geld van de proeftuin lag. De gemeente wilde dat het project werd opgeschaald met nog twee wijken erbij en had voor dat onderzoek wel een deel van het proeftuinbudget over. Voor Grunneger Power en het buurtcollectief in Paddepoel was dat een teleurstelling, want het betekende dat het opgebouwde momentum stil viel.

Hoe dan ook wilde GP verder, vanuit haar rol als verbindende coöperatie in Groningen. GP beseft dat de warmtetransitie met bronnenstrategie en de RES professionaliteit en partnerschap met de gemeente vraagt.

Het vervolgplan Paddepoel heet nu Noord-West; Paddepoel, Vinkhuizen en Selwerd. GP en de aangesloten collectieven, waaronder Paddepoel Energiek, doen het onderzoekswerk dat in Paddepoel is gedaan nu met een bredere geografische scope. Over een jaar ligt er een nieuw plan voor 3170 woningen in drie wijken, waaronder Paddepoel.

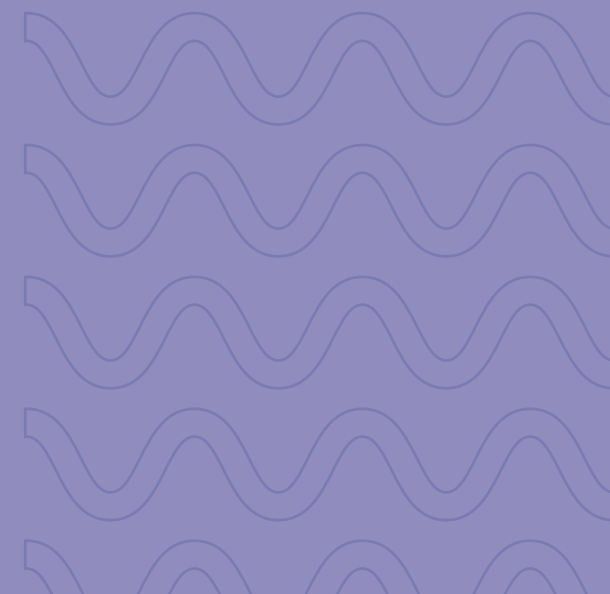

Verhalen van koplopers

De gemeente was eerst adviseur. Ze zal nu als partner (in een PPS) een stevigere positie willen. De gemeente zit al in Warmtestad en wil deelnemen in de ontwikkelingsorganisatie. Ze hoeft niet de uitvoerder te zijn. Terwijl twee jaar geleden een zelfstandige warmtecoöperatie in Paddepoel nog de ambitie was, is het nu waarschijnlijker dat er een stadsbrede professionele ontwikkel- en uitvoeringsorganisatie komt in samenwerking met een warmtecollectief in Paddepoel. De bewoners verkennen een aantal organisatiemodellen met samen met Grunneger Power. Dat zal per wijk nog kunnen verschillen wie welke rollen heeft en hoe de zeggenschap is georganiseerd.

In Terheijden, Culemborg, Heeg en Amsterdam staat de gemeente momenteel vierkant achter het project en geeft de bewoners de ruimte om het op hun eigen manier te doen. Op dit moment zijn dit de meest succesvolle projecten: Thermo Bello draait al 11 jaar als coöperatief warmtebedrijf. In Terheijden wordt het warmtenet momenteel aangelegd en wordt er gewerkt aan plannen voor de ontwikkeling van een warmtebron. Het KetelhuisWG en Warm Heeg hebben een proeftuinaanvraag gedaan waarbij het initiatief een leidende rol speelt bij de invulling.

Bij andere initiatieven loopt de relatie met de gemeente moeizamer. De samenwerking en voortgang gaan traag. De regionale RES processen, de transitievisies en beoogde regierol van de gemeenten kunnen lokale initiatieven en concrete acties frustreren. Partijen zitten op elkaar te wachten en concrete initiatieven komen moeilijk van de grond. Bewonersgroepen staan op het punt de handdoek in de ring te gooien. Het actieve netwerk van Buurtwarmte ondersteunt waar nodig de groepen om toch vol te houden. Maar dit kunnen de initiatieven en coöperaties niet alleen oplossen.

II De eigen positie van warmte-initiatieven in de samenwerking met de overheden

Inleiding

Het centrale doel in dit project is het achterhalen wat nodig is om de warmte-ecoöperaties een goede plek te geven in strategisch beleid. We hebben twee bijeenkomsten georganiseerd met het ministerie van EZK en BZK, de VNG, het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving en warmte-initiatieven. Een nieuw samenspel zal in het samenspel vorm moeten krijgen. Met deze sessies zijn de warmte-initiatieven en de betrokken landelijk opererende overheden het gesprek aangegaan over de eigen positie en een nieuw samenspel.

Wat er op het spel staat bij de nieuwe warmtewet en transitievisie warmte stonden centraal in de gesprekken als de twee actuele en strategische beleidsprocessen in de warmtetransitie. Omdat dit een klein project is, was er geen ruimte

om individuele gemeenten te betrekken. Wel hebben de VNG en de medewerkers bij BZK die zich bezig houden met de transitievisies warmte meegedaan met de gesprekken en is zo het perspectief van gemeenten ingebracht. Toch blijft het een gemis. Bij een vervolg zouden gemeenten nadrukkelijk een plek moeten krijgen.

Wat staat er op het spel?

Voor alle betrokken partijen waren dit uitdagende gesprekken. Zoals uit de ervaringen van de initiatieven spreekt, is de samenwerking tussen gemeenten en initiatieven volop gaande en zijn de spelers (zowel landelijk als lokaal) zoekende hoe dat goed vorm te geven. Dat geeft succes en voortgang maar ook frustratie en vertraging. Bij de sessies bleek dat er veel op het spel staat in een nieuw samenspel en een goede samenwerking. Er waren

een aantal terugkerende thema's in de gesprekken waaruit blijkt wat er op het spel staat.

De regierol van gemeenten

Gemeenten hebben de regie in de energietransitie. Wat die regierol inhoudt, is zich nog aan het uitkristalliseren. Het is niet duidelijk hoe de regierol van de gemeente zich verhoudt tot het initiatief van initiatieven. Zowel gemeenten als initiatieven zijn hierin aan het zoeken.

De regierol lijkt allerlei vormen van top down, bottom up, middle up down en combinaties hiervan aan te kunnen nemen. De regierol kan invulling krijgen via de vier rollen van de overheid zoals uitgewerkt door het NSOB en PBL: de rechtmatige, bedrijfsmatige, netwerkende en participerende overheid. Het Programma Aardgasvrije wijken onderscheidt vier andere regierollen: de Procesregisseur,

de Afwachtende regisseur, de Sturende regisseur en de Integrale regisseur. De G4-steden, TNO en Platform31 komen tot 3 regierollen: besturen, laveren en navigeren. Daarnaast kan de regierol invulling krijgen in de keuze voor marktmodellen voor de warmteketen, met een publiek warmtebedrijf, het uitgeven van concessies voor een commercieel warmtebedrijf of het faciliteren van een warmteschap.

Democratie

De warmtetransitie raakt alle bewoners. Democratische processen voor besluitvorming is cruciaal. Op lokaal niveau kunnen gemeenteraden via de transitievisie warmte, wijkuitvoeringsplannen en de omgevingsplannen een besluitvormende rol nemen en hun rol in de representatieve democratie vervullen. In sommige gemeenten vinden er daarnaast stads gesprekken of burgerpanels plaats rond de transitievisie warmte. Op het niveau van wijkuitvoeringsplannen vinden er geregeld participatieprocessen met bewoners plaats. De bewonersparticipatie vindt op verschillende tredes van de participatieladder.

Initiatieven willen in hun wijk of dorp een zorgvuldig proces doorlopen waarbij ze brede en verschillende groepen mensen spreken, hun zorgen en wensen opnemen in het wijkuitvoeringsplan, met democratisch georganiseerde bewonersavonden. Deze bewonersbetrokkenheid is dankzij de lokale betrokkenheid van een initiatief veel uitgebreider dan gemeenten voor elkaar kunnen krijgen.

Er zit spanning op de democratische boring. De warmtecoöperaties hebben veelal een eigen democratisch model wat maakt dat zij op een andere manier gepositioneerd zijn dan het reguliere commerciële warmtebedrijf. Coöperatieven bereiken legitimiteit door een democratische structuur en samenwerking in de wijk. Zij kunnen echter momenteel niet formeel besluiten over het warmte-alternatief in een wijk. Gemeenteraden vervullen hun taak meer op afstand maar wel vanuit een duidelijk democratisch mandaat. Hoe kan de gebiedsdemocratie van bewonersinitiatieven en warmteschappen de representatieve democratie aanvullen? Hoe kunnen gemeenteraden toetsen of het

plan democratisch tot stand is gekomen? Deze nieuwe verhouding vraagt soms koorddanses voor zowel het initiatief of warmteschap, het college als de raad.

Top down en bottom up

Enerzijds bestaat het belang van een rechtvaardige bronnenverdeling zodat alle bewoners betaalbare en duurzame warmte krijgen. Anderzijds is de warmtetransitie een complex vraagstuk waarin alleen geleerd kan worden door te beginnen. Er bestaat een spanning tussen enerzijds een top down behoefte aan overzicht en verdeling waarbij alvast beginnen als 'cherry picking' gezien kan worden, en anderzijds de bottom up kracht om te beginnen, te leren en bij te sturen zoals dat in transitie-management en het oplossen van 'wicked problems' gebruikelijk is.

De rijksoverheid beschouwt het als bottom up werken wanneer ze gemeenten de regie en de handelingsruimte geeft om de warmtetransitie vorm te geven (binnen landelijke kaders van marktordening).

Initiatieven zien grote verschillen tussen gemeenten. Sommige werken top down en maken bijvoorbeeld via een technisch financieel opgestelde transitievisie warmte een keuze voor een wijk, zoeken een marktpartij en willen vervolgens bewoners als consument een aantrekkelijke en ontzorgende propositie geven. Andere gemeenten werken ook bottom up, waarbij ze bijvoorbeeld initiatieven of bewoners uitnodigen inbreng te geven op de transitievisie warmte of wijken met een initiatief prioriteit krijgen en financiële ondersteuning om zelf een plan te maken.

Een klassieke verdeling in top down en bottom up is dat overheden kaders stellen waarbij initiatieven en wijken daar invulling aan kunnen geven. Die verdeling heeft als risico dat in de top down vastgestelde kaders onvoldoende rekening is gehouden met de bottom up werkwijze en belemmeringen opwerpt. Bovendien is de warmtetransitie volop in beweging en kunnen kaders die nu relevant zijn over een paar jaar achterhaald zijn. Het zou mooi zijn als er lerende kaderstelling mogelijk is.

Draagvlak wordt bij coöperatieven vaak verworven aan de voorkant als er nog veel open is of tijdens het proces om plannen te maken. Gemeenten maken vaak echt werk van draagvlak als er een concreet aanbod ligt.

Schaalgrootte kavels/ wijken

Kleine collectieve warmtesystemen passen niet goed in het marktordeningsmodel van de Warmtewet 2. In dit wetsvoorstel wordt eerder gestreefd naar warmtekavels die zo groot mogelijk zijn. Grotere warmtekavels met meerdere bronnen kunnen robuuster zijn. Bovendien bieden grotere warmtekavels de mogelijkheid om naast de aantrekkelijke gebouwen ook minder aantrekkelijke gebouwen aan te sluiten op het warmtesysteem en kosten hierbij te socialiseren.

Tegelijk zijn er modulaire systemen in ontwikkeling die op kleine schaal starten en aan elkaar gekoppeld kunnen worden. Robuustheid kan op meerdere manieren geborgd worden, zoals landelijke samenwerking. Collectieve warmtesystemen kunnen in sommige gevallen wenselijk zijn

en tot versnelling van de warmtetransitie leiden, bijvoorbeeld als het gaat om snel te realiseren projecten, om innovatieve projecten of om buurtinitiatieven die een groot draagvlak hebben bij de bewoners.

In de planvorming (Transitievisie Warmte-TVW) kan het schuren omdat de bottom-up benadering niet aansluit op de schaal van de TVW met de bronnenafweging en het aanwijzen van grote kavels op basis data-analyses. Gemeenten denken daarin op het niveau van een gemeente terwijl warmte coöperaties veelal denken op het niveau van een buurt. De businesscase van een buurt kan de businesscase van een groter gebied versterken maar dit kan mogelijk met elkaar op gespannen voet staan.

Draagvlak en vertrouwen

Gemeenten, marktpartijen en woningbouwcorporaties worden door bewoners niet altijd als betrouwbare partijen gezien. Initiatieven slagen er beter in om contact te maken omdat ze als gelijken gezien worden. Er is tegelijk een neiging van gemeenten om de warmtransitie aan de markt te laten, zodat ze geen kosten van begeleiding hebben, een partij hebben met de middelen om projecten te ontwikkelen en minder risico's van onvoldoende professionaliteit. Ze willen efficiënt met middelen omgaan. De neiging is om andere waarden zoals bewonersbetrokkenheid of lokale meerwaarde niet mee te nemen. Het risico van huidige processen om zonder bewoners plannen te maken, is dat mensen in de weerstand gaan. Er zijn al een paar wijken waar dat gebeurt. Van de ontwikkeling van grootschalige opwek en van stadsvernieuwing is hierop al veel geleerd. Er zijn meerdere manieren om het anders te doen:

- Mensen financieren om het zelf te doen.
- Coaching of hulpstructuren organiseren die bewoners helpen.
- Sturen op lokaal eigendom.

Net als bij grootschalige opwek lijkt lokaal eigendom en directe betrokkenheid van bewoners te helpen bij vertrouwen, draagvlak en voortgang in warmteprojecten. Er is meer onderzoek nodig om in beeld te krijgen hoe dat werkt en welke meerwaarde bewonersinitiatieven in de warmtetransitie hebben.

Mogelijkheden tot een zorgvuldige marktwerking

De overgang naar duurzame warmte vraagt een grote verandering in de marktordening. Warmte zal waarschijnlijk in een monopolie georganiseerd gaan worden, in ieder geval qua net. Met de nieuwe warmtewet wordt naar verwachting het NMDA principe voor warmte losgelaten omdat de referentie op de gasprijs aan betekenis verliest. De prijs voor warmte zal dan gebaseerd worden op daadwerkelijk gemaakte kosten. Dit vraagt transparantie en benchmarking. De Autoriteit Consument & Markt (ACM) zal toezicht houden.

Er was discussie over de vraag hoe dit uit gaat pakken. Er is een verwachting

dat de markt met regulering warmte als monopolie kan organiseren versus de verwachting dat bij monopolie voor een basisbehoefte de markt niet te reguleren is. Met consumentenbescherming voor leveringszekerheid en prijs wordt niet voldoende rekening gehouden met zeggenschap van bewoners. In het coöperatieve model hebben bewoners wel zeggenschap. Er is verschil van inzicht in het functioneren van de markt.

Daarnaast was er discussie over hoe en wanneer samenwerken met marktpartijen in de ontwikkeling van warmte goed vorm krijgt. Kennis en expertise voor de ontwikkeling van warmte is nodig. Initiatieven zijn echter soms in te vroeg stadium te afhankelijk van commerciële partners, waar ze later last van hebben. Ook bij gemeenten bestaat een neiging vroeg in het proces met marktpartijen samen te werken zodat deze partijen de ontwikkelkosten kunnen financieren. Er was discussie over de vraag hoe een zorgvuldig proces met bewoners zich verhoudt tot een vroege keuze voor een marktpartij voor ontwikkeling.

Professionalisatie bij aanvang of als groeiproces

Gemeenten kijken zorgvuldig naar de initiatieven die aan de deur kloppen. Ze willen weten of deze initiatieven in staat zijn een goed en democratisch proces in de buurt te organiseren en, indien ze dat willen, maatregelen dan wel een warmtesysteem kunnen realiseren. Niet alle initiatieven kunnen of willen daar de verantwoordelijkheid voor nemen.

Het is voor bewonersinitiatieven echter moeilijk als ze in het begin van hun bestaan meteen aan specifieke eisen van professionaliteit moeten voldoen. Warmte is complex: het is een basisbehoefte waar bewoners op rekenen en leveringszekerheid voor willen, er zijn verschillende technische oplossingen waar discussie over is en waar nog volop innovatie plaatsvindt, en collectieve warmte vraagt grote investeringen. Een initiatief gaat een eigen leerproces in om te weten wat ze waar kan maken.

Initiatieven hebben tijd nodig om te groeien. Het coöperatieve model staat of valt met een professionele ondersteunings-

organisatie die initiatieven van bewoners in staat stelt om dingen die ze zelf willen organiseren en dingen die ze uit willen besteden goed te regelen. Daar hoort ook goed opdrachtgeverschap bij. De ondersteuning gaat door alle fasen heen: planontwikkeling, projectontwikkeling, bouw en exploitatie. Warmte is complex, maar coöperaties realiseren ook grote windparken. In Denemarken is het coöperatieve model met professionele ondersteuning voor collectieve warmte bovendien heel gebruikelijk en functioneert goed.

Een trapsgewijs systeem zou kunnen helpen zodat coöperaties kunnen bewijzen dat ze het kunnen maar dat ze ook kunnen groeien en. Geen waarborgen aan de voorkant, maar een volgorde, stapsgewijs proces waarin initiatieven kunnen professionaliseren. In dat proces zijn ook afspraken te maken over wat wanneer geregeld moet zijn. In een trapsgewijs systeem kan een bewonersinitiatief uitgroeien tot een professioneel opererend warmteschap.

Resultaten gesprekken

De sessies moesten vanwege Corona digitaal plaatsvinden, wat een extra uitdaging gaf. Als vraagstukken complex zijn, helpt het als betrokken elkaar in de ogen kunnen kijken en fysiek contact kunnen maken. Desalniettemin waren alle betrokkenen bereid in de sessies hun ervaringen te delen rond hun werk in initiatieven, wetgeving en beleidsprocessen. Het bleek al snel dat alle betrokkenen elkaar konden vinden in de doelstellingen voor een betaalbare en duurzame warmtevoorziening met goede bewonersbetrokkenheid en zorgvuldige processen.

Dit project vond plaats tijdens het proces om een nieuwe warmtewet te maken. Het was soms lastig om tijdens een wetsproces met elkaar te spreken omdat er dan formele regels gelden. Tegelijk maakte dat de gesprekken ook waardevol waren omdat het denken bij mensen nog in beweging is.

Er groeide respect voor de uitdagingen waar de partijen mee bezig zijn:

- Het gelaagde beleidswerk en de interbestuurlijke samenwerking die gaande is via klimaatakkoord, warmtewet, RESsen, transitievisies warmte en wijkuitvoeringsplannen. Met daarbij de ruimte die de verschillende bestuurslagen elkaar willen geven, zoals bewegingsruimte voor gemeenten binnen de nieuwe warmtewet.
- De professionaliteit van initiatieven die al daadwerkelijk warmte leveren, hun businesscase rond aan het maken zijn of zorgvuldige bewonersprocessen organiseren waarin ze stap voor stap hun netwerk uitbreiden zodat ze ook middengroepen en achterblijvers spreken. De inzet van Energie Samen om zo nodig initiatieven hierbij te helpen, en tot een professionele ondersteuningsstructuur te komen.

De eerder genoemde onderwerpen, waar van alles gebeurt in het samenspel tussen overheden en initiatieven, zijn in de sessies niet opgelost maar wel besproken. Uiteindelijk zijn er vier thema's benoemd waar ze een rol spelen. Deze thema's hebben een verdere uitwerking nodig.

1. De eigen positie van initiatieven als Warmteschap (democratisch gebiedsbedrijf voor warmte);
2. Hoe een uitzonderingsregel op te stellen binnen de warmtewet voor initiatieven/coöperaties;
3. De aansluiting van de warmtewet en transitievisie warmte;
4. De noodzaak van professionalisering van initiatieven.

DEMOCRATIE IN DE ENERGIE-TRANSITIE

Representatieve democratie

Gemeenten, provincie, rijksoverheid voor vaststellen warmtewet, RESsen, transitievisies en omgevingsplannen.

Gebieds-democratie

Energiecoöperaties en warmteschappen met lokaal eigendom en zeggenschap over de lokale warmte-, koude- en energievoorzieningen.

Mede zeggenschap

Burgerpanel, burgerberaad en andere vormen van inhoudelijke voorstellen op een specifiek thema door bewoners.

III Denkrichting voor vervolgstappen

Professionalisering: Een goede partner geeft een project kracht

In Haarlem is het project Spaargas blij met de samenwerking met de TU Delft. Zij hebben onderzocht en uitgerekend wat voor hun wijk met veel rijtjeswoningen uit de jaren 30 en jaren 50 energetisch en financieel de beste warmteplossing is. Tot ieders verrassing kwam eruit dat het isoleren van de huizen tot label C en warmte opwekken via PVTpanelen op eigen daken met gezamenlijke open WKO het allergeodkoopste is. Met 10m² PVT kun je een woning van 100m² met 55 graden radiator afgifte het hele jaar verwarmen. Met dit plan wordt het voor bewoners haalbaar om aardgasvrij te worden. Dankzij de mooie kennispartner.

De bewoners van het KetelhuisWG realiseerden zich dat ze zelf niet voldoende kennis in huis hebben om een goed plan te maken en het warmtesysteem te exploiteren. Maar ze wilden zich ook niet uitleveren aan de eerste de beste marktpartij die het wel voor hen wilde regelen.

Het idee was dat je voor een goed partnerschap eerst samen moeten dansen voordat je verliefd wordt en kinderen krijgt. Gelukkig hadden ze van de gemeente een startsubsidie gekregen voor een haalbaarheidsstudie. Daartoe hebben ze een open marktconsultatie georganiseerd om een partij te vinden die met de bewoners een goed haalbaarheidsonderzoek kon doen. Verschillende advies- en ingenieursbureaus hebben een avond lang hun ideeën en sterke punten met de bewoners gedeeld. De bewoners hebben vervolgens een aantal partijen gekozen om mee samen te werken aan het haalbaarheidsonderzoek. In het proces kwamen ze in contact met Waternet. Dit is een unieke organisatie, een combinatie van een waterschap en het gemeentelijk waterbedrijf. Waternet kwam met het idee om warmte uit de gracht te oogsten en wilde ook meewerken aan de verkenning of dit mogelijk was. Dit idee is verder onderzocht en uitgewerkt. Een optie is nu om met Waternet het nieuwe warmtesysteem te gaan ontwikkelen en exploiteren. De vraag ligt nu bij de gemeente of het waterbedrijf ook warmtebedrijf wil en kan worden.

Er loopt nu een RfP (Request for Proposal, oftewel een 'concurrentiegericht dialoog') met twee installatiebedrijven voor de bouw en het technisch beheer van een warmtenet voor 1500 woningen. Waternet en de woningbouwvereniging participeren in deze uitvraag.

Tenslotte werken deze projecten samen met Energie Samen- Buurtwarmte. Als coöperatieve koepel brengt Buurtwarmte initiatieven bij elkaar om van elkaar te leren. Zo worden de initiatieven samen steeds professioneler. Buurtwarmte zorgt er vervolgens voor dat nieuwe initiatieven via trainingen en werksessies deze kennis en ervaring kunnen gebruiken.

III Denkrichting voor vervolgstappen

De waarde van de eigen positie

De verhalen van de warmte-initiatieven getuigen van een grote betrokkenheid van bewoners. Ze zijn trots op hun eigen initiatief en op wat ze onderweg aan kennis en ervaring verwerven. De samenhang in een wijk of dorp groeit door een bewonersinitiatief. De trots om het zelf te doen, maakt dat bewoners in een wijk of dorp mee kunnen doen aan het project zonder dat er groene motivaties bij hoeven te komen. Een bewonersinitiatief gaat daarmee voorbij aan de verschillende politieke opvattingen die er over aardgasvrij kunnen zijn. Een bewonersinitiatief verbindt de wijk of het dorp op datgene wat bewoners met elkaar gemeen hebben: de verbondenheid met en trots op hun wijk en dorp.

Samenwerking van initiatieven met gemeenten

Uit de verhalen van de initiatieven blijkt een gelaagde relatie met de gemeente. We realiseren ons dat dit de verhalen zijn vanuit de initiatieven. Ook hierbij geldt dat het project te klein was om ook ervaringen bij gemeenten op te halen. Voor een vervolg is aandacht voor de lokale samenwerking cruciaal.

Vanwege de regierol is de gemeente een belangrijke partner. Meestal is een gemeente blij met een initiatief van bewoners omdat een bewonersinitiatief dezelfde doelen heeft: een duurzame en betaalbare warmtevoorziening realiseren met betrokkenheid van en draagvlak bij bewoners. Maar het valt niet altijd mee om samen met de gemeente een project continuïteit te geven. De initiatieven lijken vooral last te hebben van een verkeerde beeldvorming bij de gemeente: dat bewoners dit wel vrijwillig zouden kunnen, of dat bewo-

ners dit überhaupt niet kunnen. Ook maken gemeenten eigen politieke en strategische keuzes die voorbij kunnen gaan aan het werk dat bewoners al gedaan hebben. Als de gemeente een project steunt, samenwerkt en het initiatief de ruimte geeft, is de kans op succes groot.

De grote uitdaging voor succesvolle warmtecoöperaties is dan ook om goede en langdurige afspraken met de gemeente te kunnen maken. Daarvoor is realistische en positieve beeldvorming nodig. Gemeenten lijken nog niet te weten hoe professioneel bewonersinitiatieven in warmte bezig zijn. Het is voor gemeenten blijkbaar ook lastig om zich voor te stellen dat bewoners niet enkel consument maar ook opdrachtgever van een warmteproject kunnen zijn, of zelfs eigendom van een warmtevoorziening kunnen nastreven. Daarbij zijn er langdurige afspraken nodig zodat een bewonersinitiatief daadwerkelijk haar plan kan gaan realiseren, ook bij politieke complexiteit.

Landelijke kaderstelling, onder andere via de nieuwe warmtewet, zou hierbij kunnen helpen.

De ervaringen tot nu toe laten zien, dat als een gemeente een initiatief langdurig steunt, het ook echte stappen kan zetten om tot realisatie te komen. Het grote voordeel is dat bewonersinitiatieven de mensen in dorp en wijk weten te verbinden en oplossingen vindt die dichtbij zijn.

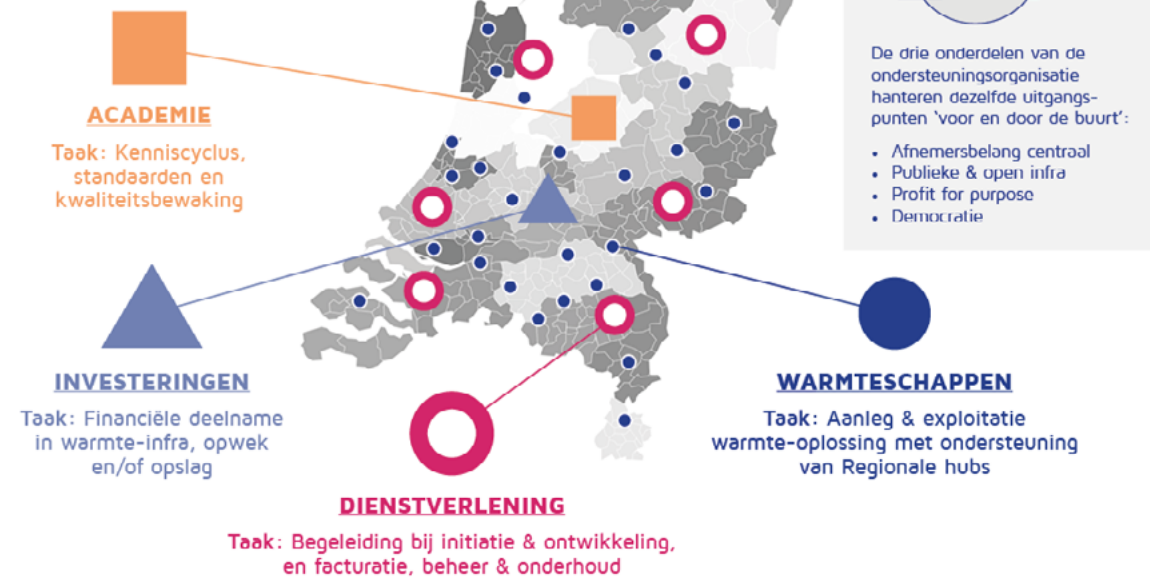
Noodzaak tot professionalisering

Energie Samen | Buurtwarmte is veel aan het leren. Net zoals de andere spelers in de warmtetransitie zoals overheden, netbeheerders, bouwbedrijven, energiebedrijven en woningbouwcorporaties. Zowel dankzij dit en andere projecten, als door de eigen ervaringen in warmte-initiatieven en de ondersteuning van initiatieven. Om dit vorm te geven, werkt Energie Samen aan een gelaagde ondersteuningsstructuur die zowel de kracht van het

lokale als de schaal en kwaliteit van landelijk omvat. Daarnaast is Energie Samen samenwerkingen aan het uitbreiden, om op alle onderdelen van de ondersteuning voldoende professionaliteit te kunnen bieden.

COLLECTIEVE WARMTE VOOR EN DOOR DE BUURT

PROFESSIELE ONDERSTEUNINGS-ORGANISATIE VOOR WARMTESCHAPPEN

Ondersteuningsstructuur

1. Centraal in de ondersteuningsstructuur staan de lokale warmteschappen. Die werken volgens de definitie uit hoofdstuk 1. Het zijn democratische warmtebedrijven, met lokaal eigendom van het gebied gericht op 'profit for purpose'.
2. Regionaal vindt dienstverlening plaats voor lokale initiatieven die tot Warmteschap uit kunnen groeien. Deze dienstverlening omvat zowel trainingen, inhuur van expertise, als ondersteuning bij billing en service bij een Warmteschap in bedrijf. Deze dienstverlening zou geleverd kunnen worden door regionale koepelorganisaties voor energiecoöperaties en/of warmteschappen of soortgelijke organisaties. We noemen ze nu regionale hubs.
3. Landelijk is een financieringsvehikel nodig, zowel voor een revolving fonds voor projectontwikkeling als voor toegang tot financiering voor de realisatie van het warmtesysteem.
4. Landelijk zal de kennisontwikkeling plaatsvinden in de Buurtwarmte academie en bedrijfsschool. De praktijkkennis van de initiatieven staat centraal, zowel

als bron van kennis als dat de academie gericht is op het bijscholen en opleiden van de lokale initiatieven. De academie zal een volledige kenniscyclus omvatten, van verwerven en creëren, naar vastleggen en ontsluiten, naar valideren en verrijken tot doorgeven en doorontwikkelen. Veel kennis en methodiek zal uit half-fabrikaten en uitgangspunten bestaan, als een raamwerk waar initiatieven lokaal zelf invulling aan kan geven.

Waar mogelijk worden standaarden ontwikkeld en kan een landelijk keurmerk voor kwaliteitsbewaking van warmteschappen ontwikkeld en beheerd worden zoals de Mienskip in Friesland. De kennis is open source en beschermd tegen toe-eigening via de creative commons.

5. De samenhang vindt plaats als gelaagde commons, coöperatieve organisaties die samenwerken volgens de kenmerken en principes uit het eerste deel.

Samenwerking met kennisinstellingen en andere partners

Daarnaast is Energie Samen samenwerkingen aan het uitbreiden onder andere met kennisinstellingen. Het ECW, expertise centrum warmte, is momenteel een belangrijke plek waar kennis rond de warmtetransitie voor overheden ontwikkeld, verzameld en ontsloten wordt. Het zou alle betrokken partijen helpen als kennis van en over warmteinitiatieven en onderdeel zou worden van het ECW.

Voorstellen Energie Samen | Buurtwarmte voor de nieuwe Warmtewet

Energie Samen heeft een consultatie reactie gegeven op het wetsvoorstel voor een nieuwe warmtewet. Twee onderdelen daarvan gaan over de thema's die nog verdere uitwerking nodig hebben.

Eigen positie via Warmteschap

Onderdeel van de reactie is het opnemen van een definitie voor de warmte energiegemeenschap, oftewel het warmteschap. Nederland staat immers voor de opgave om Europese richtlijnen uit het 'Clean Energy Package' te vertalen in nationale wetgeving. Aangezien de nieuwe Warmtewet beoogt de warmtemarkt te ordenen met het oog op de te verwachten sterke groei van het aantal warmtenetten, is het cruciaal om van meet af aan de positie van Warmte Energie Gemeenschappen daarin vast te leggen. De definitie van een Warmteschap uit het eerste hoofdstuk is hierbij gebruikt.

Op grond van hun afwijkende karakteristieken kan de overheid aan Warmteschappen een aantal rechten en plichten toekennen die niet voor marktpartijen gelden, en omgekeerd. De volgende instrumenten kunnen als ondersteunend framework aan warmteschappen toegekend worden:

- Geef warmtecoöperaties een voorkeursrecht voor een periode (bijvoorbeeld 2 jaar) om een plan te maken dat technisch en economisch haalbaar is en draagvlak te verwerven onder de bewoners en bedrijven in het gebied.
- Maak een regeling voor financiële steun voor Warmteschappen, die stapsgewijs kan worden opgebouwd qua beschikbaar gestelde bedragen versus bewezen prestaties.
- Maak garantiefondsen voor de langjarige financiering van exploitaties van collectieve warmtesystemen door Warmteschappen tegen lage rentes.
- Zorg voor een systeem dat het voor Warmteschappen mogelijk maakt hun projecten bankabel te maken zodat het voor externe financiers (banken, pensioenfondsen, Invest-NL, etc.) interessant wordt mee te doen.

Een goede aansluiting van de warmtewet en transitievisie warmte voor initiatieven

Democratische borging van bewonersbelangen betekent dat bewoners invloed krijgen op de besluitvorming over hun toekomstige warmtevoorziening in alle mogelijke fasen van planvorming tot en met de exploitatie. Voorstellen om de zeggenschap van bewoners te versterken:

In de planvorming: Elke wijk en elk dorp krijgt een buurtproces waarin bewoners zich kunnen informeren en uitspreken over systeem- en techniekekeuzes. Bewoners krijgen gelegenheid om actief bij te dragen aan de ontwikkeling van een lokaal warmteplan (in de initiatiefase) gerelateerd aan de Transitievisie Warmte. Op basis van dit plan begint de procedure voor kaveltoewijzing.

Warmte-initiatieven en bewoners kunnen tijdens dit proces bepalen of ze door willen groeien en professionaliseren tot een warmteschap en het warmtebedrijf voor hun kavel willen worden.

Tien inzichten

1

Lokaal eigendom bij warmte ontbreekt

Terwijl in het klimaatakkoord is afgesproken dat voor de opwek van hernieuwbare elektra gestreefd wordt naar 50% lokaal eigendom, is er niks vastgelegd of afgesproken over lokaal eigendom bij warmte. Dit maakt het moeilijker om positie te krijgen als warmte-initiatieven.

2

Warmteschappen definiëren als nieuwe marktspeler en uitwerking Europese directives voor eigen positie

De Europese Directives bieden goede handvatten voor de eigen positie van warmte-initiatieven vast te leggen in wetgeving, zoals in de nieuwe warmtewet. Dat loopt via een definitie en een faciliterend kader. Energie Samen heeft voor het eerst in Europa een nieuwe marktspeler geïntroduceerd, waarbij de eigen positie van de warmte-initiatieven is gedefinieerd met de

naam: warmteschap. De eigenschappen borgen de kenmerken van de commons. Het faciliterend kader dat de Europese Directives vragen, heeft nog verdere uitwerking nodig. Wat kan er toegevoegd worden aan ondersteunende maatregelen als de Postcoderoosregeling en het Ontwikkelfonds Coöperaties?

3

Ruimte maken om samen te leren

Dankzij dit project van Duurzaam Door was er open ruimte om te leren. De warmte-transitie is een complex proces en verandering in posities schuurt bij betrokkenen. Door er een leertraject van te maken, hadden de belangen geen dominante plek in de gesprekken, maar konden we er een gezamenlijke zoektocht van maken. Betrokken overheden en initiatieven waren bereid om goede inhoudelijke gesprekken te voeren en naar elkaar te luisteren. Er was ruimte om vraagstukken te verkennen. Daarmee zijn ze geagendeerd.

Een warmtesysteem dat alle elementen uit de warmteketen kan bevatten:

- productie
- distributie,
- levering,
- verbruik,
- aggregatie,
- energieopslag,
- energie-efficiëntie diensten,
- isolatie,
- koude,
- of andere energiediensten.

Lokaal eigendom van het warmtesysteem door:

- Personen,
- Lokale autoriteiten, zoals een gemeente of waterschap
- Kleine ondernemingen

Sociale regels voor beheer van het warmtesysteem:

- Formeel: democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
- Bedoeling: Waardegericht werken met 'profit for purpose';
- Manier van werken: Menselijk, lerend, afgestemd op de praktijk.

Het wederzijdse begrip is gegroeid. Het is belangrijk dat er ruimte blijft om in het samenspel te leren.

Corona heeft dit project vertraagd en lastiger gemaakt. De meeste ontmoetingen zijn digitaal geweest. Het gemis van fysieke nabijheid maakt het echter lastiger om diepgang te vinden en een gedeeld gevoel te ontwikkelen voor veranderingen in beeldvorming en uitgangspunten. Het is wel goed dat we digitaal verder konden werken.

De warmtetransitie is complex en nieuw. Het samenspel in de warmtetransitie is dan ook volop in ontwikkeling. Er was in dit project herkenning van relevante thema's voor uitwerking. Dit zijn:

- a. Hoe een uitzonderingsregel op te stellen binnen de warmtewet voor warmte-initiatieven;
- b. Aansluiting van de warmtewet en transitievisie warmte vanuit het perspectief van warmte-initiatieven;
- c. De noodzaak van professionalisering van warmte-initiatieven.

4

Ruimte voor initiatief bij complexe, interbestuurlijke transitie

Het complexe en gelaagde beleidsproces rond aardgasvrij lijkt voor stagnatie van initiatieven te zorgen. Gemeenten zijn tegelijk landelijk, regionaal en lokaal bezig met de nieuwe warmtewet, RESsen, transitievisies en hun beoogde regierol. Dit beleidswerk vraagt aandacht en capaciteit van de bestuurlijke en ambtelijke organisaties. Het is begrijpelijk dat gemeenten momenteel niet altijd in staat zijn een goede samenwerking aan te gaan met initiatieven. Er zijn vele initiatieven die plannen voor hun wijk of dorp willen maken en er staan verschillende initiatieven klaar staan om hun project te ontwikkelen en realiseren. Via een aanvraag voor een proeftuin aardgasvrije wijken kunnen enkele initiatieven vervolgstappen zetten, maar er zijn er veel meer dan de proeftuinen die gemeenten momenteel indienen of mogen indienen.

Onze vraag is dan ook: Hoe kunnen we voorkomen dat deze energie en betrokkenheid in de samenleving niet vastloopt en

het een gemiste kans wordt in de taaiheid en complexe beleidsstructuur van de warmtetransitie?

5

Neem Warmteschap op in warmtewet en zorg voor goede aansluiting met transitievisie warmte

Energie Samen | Buurtwarmte heeft voorstellen geformuleerd voor de nieuwe warmtewet met haar positionpaper en reactie op de nieuwe concept warmtewet.

- Met de Europese directives kunnen warmteschappen, als een derde model naast private en publieke warmtebedrijven, een eigen positie in de marktordening krijgen. Bewoners kunnen zo het eerste recht tot ontwikkeling van hun warmtevoorziening krijgen. Deze eigen positie in de warmtewet geeft gemeenten een kader voor de inrichting van de warmteketen en de transitievisie warmte voor de positie van warmte-initiatieven.
- De aansluiting tussen de warmtewet en de transitievisies warmte vanuit het perspectief van warmte-initiatieven kan beter worden door het proces anders in

te richten: eerst een plan met de buurt maken en daarna kavel en warmtebedrijf aan te wijzen. Warmte-initiatieven en bewoners kunnen tijdens dit proces bepalen of ze door willen groeien en professionaliseren tot een warmteschap en het warmtebedrijf voor hun kavel willen worden.

6

Samenwerking met ECW rond kennis voor een beter samenspel

Samenwerking met het ECW, Expertise Centrum Warmte, zou een goede manier kunnen zijn om kennis van de initiatieven en warmteschappen nodig voor de realisatie van projecten te verrijken en ontsluiten en af te stemmen op de kennisontwikkeling van gemeenten. Initiatieven zouden zo toegang krijgen tot de kennis die gemeenten, provincies en rijk ontwikkelen. De kennis vanuit initiatieven en de kennis over samenwerking tussen initiatieven en overheden zou daarmee ook onderdeel worden van de ondersteuning van het ECW. Beschikbare kennis zou op deze manier beter benut worden.

Deze punten vragen nog verdere uitwerking, in samenwerking met betrokken ministeries.

7

De regierol van gemeenten en het initiatief van initiatieven op elkaar afstemmen

De regierol in de warmtetransitie is een nieuwe rol voor gemeenten met grote verantwoordelijkheden. Het is daarbij de vraag hoe de regierol van gemeenten zich verhoudt tot het initiatief van initiatieven. De warmtewet is er nog niet, de transitievisies zijn in ontwikkeling en de warmte-initiatieven zijn zich aan het ontwikkelen. In de praktijk ontstaan momenteel verschillende invullingen van de gemeentelijke regierol, die per wijk of dorp kan verschillen.

8

De democratie in de energietransitie aanvullen met gebiedsdemocratie

De warmtetransitie raakt alle bewoners. Democratische processen voor besluitvorming is cruciaal. Op lokaal niveau kunnen gemeenteraden via de transitievisie

DEMOCRATIE IN DE ENERGIE-TRANSITIE

Representatieve democratie

Gemeenten, provincie, rijksoverheid voor vaststellen warmtewet, RESsen, transitievisies en omgevingsplannen.

Gebiedsdemocratie

Energiecoöperaties en warmteschappen met lokaal eigendom en zeggenschap over de lokale warmte-, koude- en energievoorzieningen.

Mede zeggenschap

Burgerpanel, burgerberaad en andere vormen van inhoudelijke voorstellen op een specifiek thema door bewoners.

warmte, wijkuitvoeringsplannen en de omgevingsplannen een besluitvormende rol nemen en hun rol in de representatieve democratie vervullen. In sommige gemeenten vinden er daarnaast stads-gesprekken of burgerpanels plaats rond de transitievisie warmte. De warmte-coöperaties hebben veelal een eigen democratisch model wat maakt dat zij op een andere manier gepositioneerd zijn dan het reguliere commerciële warmtebedrijf. Coöperatieven bereiken legitimiteit door een democratische structuur en samenwerking in de wijk. Dat gebeurt zowel in het proces om een plan te maken als in lokaal eigendom en beheer van het warmtesysteem.

Hoe kan de gebiedsdemocratie van bewonersinitiatieven en warmteschappen de representatieve democratie aanvullen?

Warmte-initiatieven en energiecoöperaties zoeken erkenning voor de eigen gebiedsdemocratie, nu voorgesteld als een warmteschap.

9

Het warmteschap met e eerste recht van ontwikkeling opnemen in transitievisie warmte en de warmteketen

De eigen positie van het warmteschap geeft gemeenten een handvat voor het opnemen van warmte-initiatieven bij het opstellen en het steeds bijstellen van de transitievisie warmte en de inrichting van de warmteketen. Daarmee kunnen ze initiatief van bewoners als criterium voor prioritering van wijken opnemen en bewoners het eerste recht van ontwikkeling van warmte geven. Gemeenten kunnen dan ook goed zicht houden op de ontwikkeling van de professionaliteit van warmte-initiatieven tot een warmteschap.

De leercurve in deze thema's is gaande. Deze vraagstukken vragen verdere uitwerking, in samenwerking met zowel gemeenten als initiatieven.

10

Een landelijke coöperatieve ondersteuningsstructuur inrichten voor het professionaliseren van warmte-initiatieven en warmteschappen.

Energie Samen | Buurtwarmte is bezig om een ondersteuningsorganisatie in te richten om de professionalisatie van de initiatieven die volop gaande is, te versnellen en te borgen. De professionaliteit is nodig voor een zorgvuldig proces om in de wijk tot een plan te komen, op basis van democratische waarden en principes. Daarnaast is professionaliteit nodig voor de projectrealisatie, met financierbaarheid van projecten en zekerheid in de levering van warmte aan bewoners en andere afnemers.

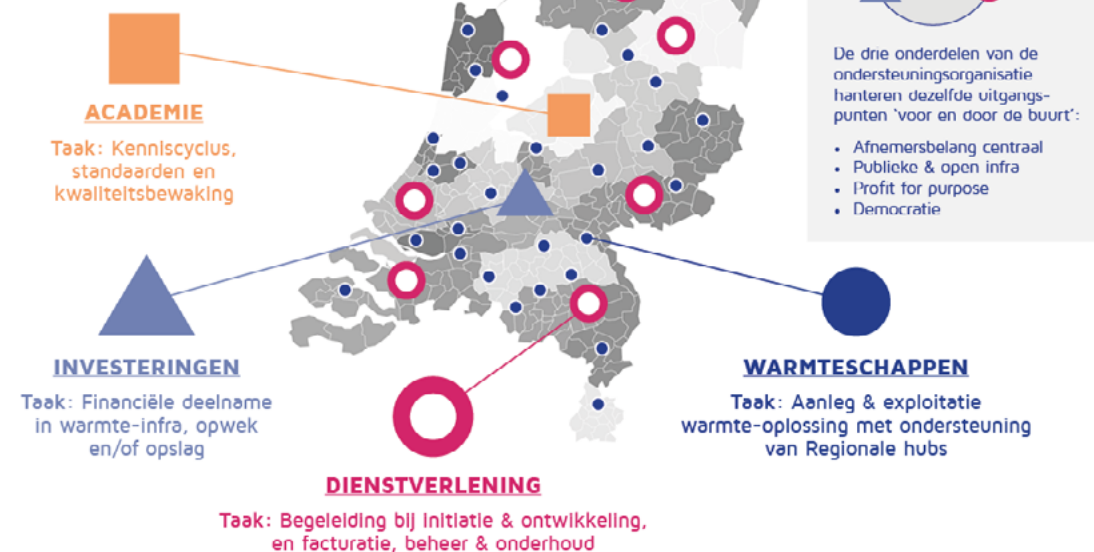
De ondersteuningsstructuur krijgt nu in vier dimensies vorm om de kracht van het lokale als de schaal van het landelijke te verbinden:

- a. Lokale warmte-initiatieven zijn de basis. Deze initiatieven kunnen uitgroeien en professionaliseren tot een warmteschap.
- b. Regionaal vindt dienstverlening plaats met zowel trainingen, inhuur van expertise, als ondersteuning bij facturatie en service bij een warmteschap in bedrijf. We noemen ze nu regionale hubs.
- c. Landelijk is een financieringsvehikel nodig, zowel voor een revolving fonds voor projectontwikkeling als voor toegang tot financiering voor de realisatie van het warmtesysteem.
- d. Landelijk vindt kennisontwikkeling in de Buurtwarmte kennisacademie en bedrijfsschool plaats. Er komen standaarden en keurmerken om kwaliteit en de eigen positie te borgen.

Goede partners zijn nodig bij professionalisering. Op al deze niveaus is samenwerking van Energie Samen met andere partijen gaande. De professionaliteit van warmteschappen vraagt bovendien democratische zeggenschap en governance zodat de kennis onder toezicht van de lokale initiatieven blijft en de eigen positie geborgd blijft.

COLLECTIEVE WARMTE VOOR EN DOOR DE BUURT

PROFESSIELE ONDERSTEUNINGS-
ORGANISATIE VOOR WARMTESCHAPPEN

Bijlagen

Literatuur

Beers, PJ; Oxenaar, Sem; Notermans, Igno. *Burgers, overheden en de transitie naar aardgasvrije wijken*. DRIFT, in opdracht OFL. Rotterdam 2020.

► www.drift.eur.nl/nl/cases/burgers-overheden-aardgasvrije-wijken

Bollier, David. *Think like a commoner. A short introduction to the life of the commons*. New Society Publishers, Canada, 2014

Energie Samen

– Reactie consultatie Warmtewet 2.0: Drie kansen tot verbetering. Augustus 2020.

► www.buurtwarmte.energiesamen.nu/nieuws/97/reactie-consultatie-warmtewet-20-3-kansen-tot-verbetering

– Brede Warmtecoalitie roept op tot breed toegankelijke warmtemarkt. Juni 2020.

► www.buurtwarmte.energiesamen.nu/nieuws/75/brede-warmtecoalitie-roept-op-tot-breed-toegankelijke-warmtemarkt

– Het warmteschap: een nieuwe speler op de warmtemarkt. Mei 2020.

► www.buurtwarmte.energiesamen.nu/nieuws/66/het-warmteschap-een-nieuwe-speler-op-de-warmtemarkt

Huygen, Annelies; Akerboom, Sanne. *Geef gemeenten de vrijheid om innovatieve warmtenetten toe te staan*. April 2020, ESB

► www.esb.nu/esb/20059594/geef-gemeenten-de-vrijheid-om-innovatieve-warmtenetten-toe-te-staan?utm_medium=social&utm_source=twitter&utm_campaign=SHR_ARTT_20200422&utm_content=ESB

Moor, Tine de.

– *De prosociale burger als copiloot*. Essay en podcast Duurzaam Door, 2020.

► www.duurzaamdoor.nl/nieuws/essays-en-podcasts-de-zoektocht-naar-draagvlak-voor-energietransitie

– *Meer ruimte voor de 'commons'?* Sociale Vraagstukken, mei 2020

► www.socialevraagstukken.nl/meer-ruimte-voor-de-commons

– *'Revealing Historical Resilience,' in Tragedy Revisited*, Science, pp. 1236-1241, 2018.

Retrieved from:

► www.collective-action.info/_RES_Publications

- *The Dilemma of the Commons: Understanding the Use of Common Pool Resources in Long-Term Perspective*, Cambridge UK: Cambridge University Press, 2015.

Retrieved from:

► www.collective-action.info/_RES_Publications

- *Niet crisis, maar doorgeschoten vermarkting zet burgers aan tot zelf-organisatie*. Sociale Vraagstukken, oktober 2013

► www.socialevraagstukken.nl/niet-crisis-maar-doorgeschoten-vermarkting-zet-burgers-aan-tot-zelf-organisatie

- *Weg met staat en markt*. De Groene Amsterdammer, april 2014

► www.groene.nl/artikel/weg-met-staat-en-markt

Ministerie EZK.

- *Kamerbrief voortgang warmtewet*

► www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/02/14/kamerbrief-over-warmtewet-2.0

- *Kamerbrief start internetconsultatie collectieve warmtevoorzieningen*

► www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/06/22/kamerbrief-start-internetconsultatie-wet-collectieve-warmtevoorziening

NCR, *Coöperatie code 2019*.

► www.cooperatie.nl/informatie/cooperatie-code

Notten, Kirsten. *De middengroepen betrekken. Resultaten leerprogramma Duurzaam Door, Participatietafel Energie*. Buurtwarmte | Energie Samen | Buurkracht, 2019

► www.energiesamen.nu/media/uploads/201909-Middengroepen-aadrgasvrije-wijken-dorpen-Duurzaam-Door-Buurtwarmte_rapport_def2.pdf

Oxenaar, Sem;

- *Lokale, duurzame warmte: de nieuwe commons*. April 2020, Drift

► www.drift.eur.nl/nl/publicaties/warmte-commons

- *Doorbraak in de energietransitie? Veranker energiegemeenschappen in wet- en regelgeving!* Drift, 2020

► www.drift.eur.nl/nl/publicaties/veranker-energiegemeenschappen-in-wet-en-regelgeving

Regierollen Transitievisie Warmte. De Argumentenfabriek, Programma Aardgasvrije Wijken 2019.

Schwencke, Anne Marieke. *Lokale Energie Monitor 2019*. HierOpgewekt/ RVO, 2019.

► www.hieropgewekt.nl/uploads/inline/Lokale%20Energiemonitor%202019_DEF_feb2020_2.pdf

Staveren, Irene van. *Post-Covid Economy Beyond Capitalism*. Green European Journal, oktober 2020

► www.greeneuropeanjournal.eu/post-covid-economy-beyond-capitalism

Steen, Martijn van der. Jorren Scherpenisse, Maarten Hajer, Olav-Jan van Gerwen, Sonja Kruitwagen. *Leren door doen. Overheidsparticipatie in een energieke samenleving*. NSOB & PBL, 2014

The International Cooperative Alliance, ICA principles.

► www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity

Innovatie in besluitvorming richting aardgasvrije wijken. G4-steden, TNO en Platform31, mei 2020

Deelnemers

Overheden

Ministerie EZK, Directie Warmte en Ondergrond; Ministerie BZK, Aardgasvrije Wijken; VNG, Programma energie, PAW & KL; RVO, Duurzaam Door; OFL, Aardgasvrije Wijken; Gemeenten Zwolle & Rotterdam.

Kennisinstellingen

DRIFT, RUG, Hanze Hogeschool.

Warmte-initiatieven en energiecoöperaties

Energie Samen | Buurtwarmte, Energiek Poelgeest, Grunneger Power, KetelhuisWG, Mienskips Energie, Spaargas, Thermo Bello, Traais Energie Collectief, Urban Commons Lab, VEINH, Vruchtenbuurt, Warm Heeg, WoW.

Realisatie publicatie

Tekst: Kirsten Notten, Energie Samen | Buurtwarmte

Vormgeving: Annemarie Zijl | Ontwerp en Communicatie

Opdrachtgever: RVO, Duurzaam Door

Website

▶ www.buurtwarmte.energiesamen.nu

Email

▶ buurtwarmte@energiesamen.nu

